

MÄLESTUSTE VARJUTEATRI VASTU

Malle Salupere. Kultuuriloolisi vaatlusi Tartu teljel. Tartu: Ilmamaa 2012. 390 lk.

„Allikate ülevaatamine ongi aeg-ajalt vajalik selleks, et ajalugu ei hakkaks meenutama telefonimängu, kus esialgne sõnum moondub tundmatuseni.”

Malle Salupere (kogumiku lakatekstist)

Kultuuriloole pühendatud raamatute puhul on alati üheks võtmeküsimuseks nende seos tänapäevaga. Kuivõrd võib teadmine ammu minevikus toimunud sündmustest meid mõjutada või kuidagi lihvida meie arusaamu iseenda ja teiste kohta, korrigeerida mõningaid vaateid ja lõpuks pakkuda ka nauditavat kultuuri (taas)avastamise võimalust? Kuigi Malle Salupere raamat „Kultuuriloolisi vaatlusi Tartu teljel” keskendub põhiliselt möödunud sajandite oludele ja inimestele, on selle kirglik ja poleemiline seos tänapäeva maailmaga väga tere- tulnud ning igati aktuaalne. Nagu ka tema eelmise kogumiku puhul („Tõed ja tõdemused. Sakste ja matside jalajäljed nelja sajandi arhiivitolmus”, 1998), on tegemist värvika kultuuriajaloolise mosaigiga, mille huviorbiidis on nii eesti kui ka baltisaksa ja vene päritolu kirjanikud, teadlased, memuaristid, lihtsalt omapärased inimesed. Teemade valik on avar: XIX sajandi eesti naisharidus ning eesti nõukogude aja teaduselu, Liivimaa igapäevaelu kirjeldused ning kadakasaksluse fenomen. Osa uurimusi on perioodikas juba artiklitena avaldatud, samas on ka uuemaid, seniavaldamata tekste. Tänapäeva kontekstis on eriti oluline tajuda eesti kultuuriruumi mitmekülgset ja rikkust, selle seoseid ja haakumispunkte teiste rahvaste kultuuriliste väärtustega. Kogumiku uurimusi ning esseid ühendavaks lüliks

on Saluperel Tartu oma intellektuaal- ses eheduses ja omapärasuses: Tartu Ülikool ning teatrikeelu taga olevad int- riigid; õilsad valgustajad, nagu Martin Asmuss ja Friedrich Georg Bunge; ta- valiselt mustvalgetena käsitletud ko- loriitsed kujud – Faddei Bulgarin ja vähetuntud vene keele ja kirjanduse professor Vassili Perevoštšikov; ande- kad naised – Lydia Koidula ja Maria Protassova-Moyer jne. Salupere maa- litud ajalooliste isiksuste portreed on sümpaatsed, eri detailid nende eludest heidavad põnevat ja ootamatut valgust meie tavapärastele ajalookuvanditele. Autor on teinud tänuväärset tööd, uuri- des hulgaliselt arhiividokumente, ning oluliselt täiendanud seni selles vald- konnas toimunud uurimusi.

Kuid tegemist ei ole pelgalt kuiva ja ainult akadeemiliste ringide jaoks mõel- dud käsitlusega: raamatust võiks saa- da innustust igauks, kes tunneb huvi meie kultuuriloo vastu. Selles peitubki „Vaatluste” üks oluline probleemipü- titus. Nimelt on Salupere väitnud, et „[i]ga põlvkond kirjutab ja mõtestab küll ajalugu enda jaoks uuesti, aga et see ei kujuneks mälestuste mälestus- te varjuteatriks, peab alati jääma või- malus pöörduda allikate poole, mille säilimise poolest me oleme maailmas ainulaadselt õnnelikus olukorras” (lk 30–31). Sellest johtuvalt on tema vaate- nurk tänapäeva arusaamadele kultuu- riloost üpris skeptiline ja nukrameel- selt irooniline. Kõiki raamatu uurimusi läbivaks jooneks on soov kõigutada le- vinud stereotüüpe, lõhkuda poliitikast laetud lihtsustavaid ja üldistavaid kultuurikäsitluse mudeleid, viljeleda neid teemasid ja suundi, mis on para- ku osutunud ebapopulaarseteks. Nagu autor on ise kirjutanud tänapäeva aru- saamade kitsameelsusest ja oskamatu- sest analüütiliselt läheneda mineviku-

kogemusele, „selle asemel, et ajaloost ja eelkäijatelt midagi õppida, oleme ju alati valmis neid õpetama ja nende vigu üles lugema”. Seda põhjustavad enamasti kas teatud populaarsed poliitilised mallid, uurijate pealiskaudsus või siis, tarvitades Puškini sõnu, meie „laiskus ja uudishimutus”. Järgides Juri Lotmani meisterlikke kultuuriajaloolisi portreid kas või näiteks loengusarjas „Vestlusi vene kultuuriloost”,¹ on Salupere rõhutanud, kuivõrd raskeks võib osutuda mõista teist mentaliteeti: saada aru erinevate ajalooisikute käitumisest ja eluvalikutest (ja mitte neid rutakalt hukka mõista). Heaks näiteks on Bunge kultuuriajakirjade väljaandmise lugu (katsetused kõikide keeldude kiuste), mille toel Salupere sõnastab tänapäeva ja mineviku vahetõrget: „Meie asises ja egoistlikus ühiskonnas on raske, kui mitte võimatu mõista eelnevate sajandite maailmavaatelisti väärtushinnanguid, kus ülimalt eesmärgiks oli jätta endast jälg, tuua kasu ühiskonnale, ohverdada isiklikud huvid üldistele. Teistsugune käitumine oli taunitav, ja eetika- ning aumõisted määrasid inimeste elus palju rohkem kui seadused. Tänapäeval on vastupidi: igaüks teeb niipalju, kui tingimata peab. Bunge ajal tehti niipalju, kui suudeti” (lk 140). Kas äkki võib oletada, et selliselt meelestatud autor võib tahes-tahtmatult minevikku idealiseerida? Kindlasti võib. Osaliselt puutub see asjaolu näiteks Faddei Bulgarini käsitlusele, kus Salupere kordab Abram Reitblati sõnu Bulgarinisse vaenulikult suhtuvast Puškinist ja tema sõpruskonnast kui kirjanduslikust aristokraatlikust vähemusest (lk 106). See ei tundu õigena. Bulgarin ise väärib kindlasti tasakaalukat ja objektiivset analüütilist lähenemist, kuid kanooniline maailma-

¹ J. Lotman, Vestlusi vene kultuurist. Vene aadli argielu ja traditsioonid 18. sajandil ja 19. sajandi algul. I, II. Tallinn: Tänapäev, 2003–2006.

kirjanduse ajalugu koosnebki nn aristokraatliku vähemuse tekstidest, mis nõuavad lugejalt kas teatud vaimseid pingutusi või siis pakuvad keerulisemat esteetilist elamust, samas „enamuse” ehk menukirjanduse valdkonda kuuluvad igasugused ühepäevabestsellerid, lemmikromaanid ja muud videvikulised nähtused. Kuid Salupere raamatu puhul ei ole oluline mitte idealiseeritud minevikunägemus (milles autorit oleks ka imelik süüdistada, kuna tema töö on rangelt dokumenteeritud ja faktitruu), vaid valgustav üleskutse eneseharimisele.

Võideldes tänapäeval levinud retoorikakrambi vastu, on autor põhjalikult käsitlenud Eesti ja eestlaste kohta käivaid enesemüüte ja hoiakuid: näiteks toob ta tõestatud faktina esile eestlaste varajast kirjaoskust ning vaatleb eriti kriitiliselt eesti-vene suhete kirjeldamist. Sel kriitilisusel on ka oma alus: eesti-vene kultuurisuhete uurimine on alati seotud poliitilise angažeerituse ja lausa soovimatusega leida kas või minigeid haakumispunkte. Selles kontekstis on tähelepanuväärne raamatu esimene uurimus Tartu mainimisest vene leetopissides, kus Salupere, arhiivileidud ja dokumendid käes, naeruvääristab võitlust „esmamainimise juubeli tähistamise vastu ainult seepärast, et see pärineb juhuslikult venekeelsest kroonikast” (lk 16). Paraku, nagu kogumikust ilmneb, pole eesti-vene-baltisaksa suhted kunagi olnud väga aktsepteeritud ja soositud teema, nagu tõendavad ka raamatus käsitletud uurijate ning toimetajate saatused ning projektid: Bunge „Tartu aastaraamatud”, Perevoštšikovi õpetegevus, Bulgarini katsed mängida olulist rolli Tartu linna kultuurielus – kõik need katsetused olid kas lühiajalised või läksid luhta. Salupere reaktsioon sellele probleemile on ühene: „Millegipärast ei taheta ega juleta tänapäeval tunnustada, et piir ausate ning korralike inimeste ja lurjuste vahel ei jookse kunagi ega

kusagil mööda rahvusi ega ideoloogiaid” (lk 336). Tahaks loota, et see sõnum põneva ja uudse arhiivimaterjali toel inspireerib ka uute eesti-vene-baltisaksa-teemaliste teoste ilmumist ja kas või veidi lõhub meie kultuuriruumi külma vaheseina eri rahvuste vahel.

BORIS VEIZENEN